

необхідно враховувати джерела формування самоефективності та використовувати технології, що направлені на аналіз конкретних професійних ситуацій, методики ділових ігор, бізнес-кейсів, проблемних завдань.

3. Розроблений тренінг розвитку підприємницької самоефективності складається зі вступу, чотирьох тренінгових сесій та заключної частини. В розробці тренінгу використано такі інтерактивні техніки, як аналіз проблемних ситуацій, кейси, творчі завдання, рольові ігри, аналітичні завдання тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдуллаєва І.Б. Аналіз самоефективності підприємств сфери торгівлі / І.Б. Абдуллаєва // Актуальні проблеми психології. Т. 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К.-Алчевськ : ЛАДО, 2013. – Вип. 37. – С. 91–95.
2. Абдуллаєва І.Б. Сімейні чинники формування самоефективності підприємств сфери торгівлі / І.Б. Абдуллаєва // Актуальні проблеми психології. Т. 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К.-Алчевськ : ЛАДО, 2013. – Вип. 38. – С. 332–336.
3. Біскуп В.С. Застосування методу аналіз ситуацій в інтерактивних формах навчання / В.С. Біскуп [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sau.kiev.ua/docs/conference_internet08/v.s.biskup.doc.
4. Бондарчук О.І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності : монографія / О.І. Бондарчук. – К. : Наук. світ, 2008. – 318 с.
5. Галаган Л.В. Зміст та дизайн семінару-тренінгу «Психологія розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців» / Л.В. Галаган // Актуальні проблеми психології. Том 1 : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К., 2011. – Вип. 31. – С. 129–136.
6. Карамушка Л.М. Види інтерактивних технік та особливості їх застосування у підготовці менеджерів та працівників організацій / Л.М. Карамушка, М.П. Малигіна // Актуальні проблеми психології. Том 1 : Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К. : Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2002, вип. 6. – С. 275–288.
7. Кононець М.О. Психологія професійної моральності підприємця: теорія і сучасна практика : монографія / М.О. Кононець. – К. : ДІА 2013. – 165 с.
8. Креденцер О.В. Психологічні умови підготовки підприємств до професійної діяльності у сфері торговельного бізнесу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.10. «Організаційна психологія; економічна психологія» / О.В. Креденцер. – К., 2009. – 20 с.
9. Лагодзінська В.І. Формування психологічної готовності підприємств до ведення ділових переговорів: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.10 «Організаційна психологія, екон. психологія» / В.І. Лагодзінська ; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – К., 2011. – 20 с.
10. Прокофьева Н.И. Бизнес-тренинг: с чего начать, как преуспеть. Советы руководителям и тренерам / Н.И. Прокофьева. – СПб. : Питер, 2009. – 304 с.
11. Технологія психологічної підготовки персоналу організацій до роботи в умовах соціально-економічних змін (на матеріалі освітніх організацій) : [навч. посіб.] / за наук. ред. проф. Л.М. Карамушки. – К. : Наук. світ, 2008. – 234 с.
12. Технології роботи організаційних психологів : [навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти] / [Л.М. Карамушка, Т.В. Зайчикова, О.В. Винославська та ін.] ; за наук. ред. Л.М. Карамушки. – К. : Фірма «ІНКОС», 2005. – 366 с.
13. Яценко Т.С. Методы активного социально-психологического обучения : [метод. рекомендации для студентов пед. институтов] / Т.С. Яценко. – Ч. 2. – К. : РУМК, 1991. – 56 с.
14. De Noble, Alex F. Entrepreneurial self-efficacy: the development of a measure and its relationship to entrepreneurial action / A.F. De Noble, D. Jung and S.B Ehrlich // *Frontiers of entrepreneurship research*. – 1999.
15. Bandura, A. Self-efficacy: The exercise of control / A. Bandura. – New York : Freeman, 1997. – 604 p.

УДК 159.923.3:331.108.4-057.87

ОЦІНКА АСПИРАНТАМИ ЗМІСТУ ТА РОЛІ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Л.М. Карамушка

*член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор,
завідувачка лабораторії організаційної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*

У статті на основі емпіричного дослідження проаналізовано оцінку аспірантами змісту та ролі економічної культури. Розкрито взаємозв'язок між оцінкою аспірантами ролі економічної культури у власній життєдіяльності та організаційно-професійними і соціально-демографічними характеристиками аспірантів.

Ключові слова: аспіранти; економічна культура; організаційно-професійні чинники; соціально-демографічні чинники.

В статье на основе эмпирического исследования проанализирована оценка аспирантами содержания и роли экономической культуры. Раскрыта взаимосвязь между оценкой аспирантами роли экономической культуры в собственной жизнедеятельности и организационно-профессиональными и социально-демографическими характеристиками аспирантов.

Ключевые слова: аспиранты; экономическая культура; организационно-профессиональные факторы; социально-демографические факторы.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним із важливих напрямків розвитку сучасної психологічної науки є економічна психологія. Вона знайшла певне відображення серед робіт західних [19; 20], російських [3; 6] та українських [1; 2; 4; 8; 9; 11; 18] учених.

До найбільш актуальних проблем, які розробляються в економічній психології, належать: психологія господарювання [11; 14], психологія підприємницької діяльності [7; 13], економічна соціалізація [4], психологія грошей [5; 15], психологія споживача [16], психологія економічного благополуччя [17] та ін.

Однією з важливих проблем економічної психології є проблема формування економічної культури. Вона знайшла певне відображення в низці робіт [4; 8; 12]. Разом із тим, ця проблема є не дослідженою стосовно аспірантів. Однак, багато аспірантів після закінчення аспірантури та успішного захисту дисертації стають керівниками підрозділів, а потім і організацій, в освіті та науці, промисловості, бізнесі, що вимагає від них знання соціально-економічних феноменів, розуміння соціально-економічних механізмів функціонування соціальних інституцій тощо.

Це, відповідно, потребує, вивчення, зокрема, того, як аспіранти розуміють роль економічної культури як у власній життєдіяльності, так і у своїй професійній діяльності в організації. Зазначена проблема раніше не вивчалася у вітчизняній психології. У цій роботі буде зроблено акцент на першій складовій (як аспіранти розуміють роль економічної культури у власній життєдіяльності), другу складову проблеми буде проаналізовано в інших наших публікаціях.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати оцінку аспірантами ролі економічної культури у власній життєдіяльності.
2. Дослідити взаємозв'язок між оцінкою аспірантами ролі економічної культури у власній життєдіяльності та організаційно-професійними (тип спеціальності) характеристиками аспірантів.
3. Дослідити взаємозв'язок між оцінкою аспірантами ролі економічної культури у власній життєдіяльності і соціально-демографічними (вік, стать, сімейний стан, місце народження) характеристиками аспірантів.

МЕТОДИКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для проведення дослідження використовувалась такі *методи*: а) опитування аспірантів (за допомогою авторської анкети з відкритими питаннями); б) контент-аналіз відповідей аспірантів. Статистична обробка даних здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 13.0).

Дослідження проводилось серед аспірантів гуманітарних і технічних спеціальностей (Національний технічний університету України «КПІ», ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України). Усього в дослідженні взяло участь біля 100 осіб.

За соціально-демографічними характеристиками опитувані були розподілені наступним чином. Аспіранти утворили такі вікові групи: до 25 років – 37,6%; від 25 до 30 років – 37,6%; понад 30 років – 24,7%. Серед аспірантів було 36,0% хлопців та 64,0% дівчат. 43,0% опитаних були одруженими, 57,0 – неодруженими. 47,6% аспірантів народились у містах обласного або районного рівня, 31,4 % – в столиці, 19,8% – в селі.

Щодо професійно-організаційних характеристик, то аспіранти утворили такі групи: 55,3% опитаних були представниками гуманітарних спеціальностей, 44,7% – представниками технічних спеціальностей. 82,6% поєднували навчання в аспірантурі з роботою, 17,4% – не поєднували навчання в аспірантурі з роботою

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

1. Значущість для аспірантів економічної культури для розв'язання соціально-економічних проблем

У процесі дослідження було виділено два напрямки аналізу ролі економічної культури в розумінні та розв'язанні соціально-економічних проблем, які стосуються: а) різних суб'єктів економічної діяльності (світова спільнота, Українська держава, аспіранти); б) основних виявів життєдіяльності безпосередньо аспіранта.

Що стосується *першого аспекту проблеми* (роль економічної культури в розумінні та розв'язанні соціально-економічних проблем, які стосуються діяльності різних суб'єктів економічної діяльності), то тут було отримано такі дані (*табл. 1*).

Таблиця 1

Значущість для аспірантів економічної культури як засобу розуміння та розв'язання соціально-економічних проблем у діяльності різних суб'єктів економічної діяльності (у % від загальної кількості опитаних)

Значущість економічної культури	Загальна кількість опитаних, %
«Економічна культура як засіб розуміння та розв'язання соціально-економічних проблем, які стосуються власної життєдіяльності опитаних»	85,0
«Економічна культура як засіб розуміння та розв'язання соціально-економічних проблем, які стосуються світової спільноти та Української держави»	9,3
«Економічна культура як засіб розуміння та розв'язання соціально-економічних проблем, які стосуються діяльності організацій, де працюють опитувані»	3,5

Дослідження показало, що переважна більшість аспірантів (86,0%) розглядають економічну культуру як «засіб розуміння та розв'язання соціально-економічних проблем, які стосуються їх власної життєдіяльності».

Досить невелика кількість опитаних, усього 9,3%, розглядають економічну культуру як «засіб розуміння та розв'язання соціально-економічних проблем, які стосуються світової спільноти та Української держави».

І ще менше, 3,5% опитаних, розглядають економічну культуру «як засіб розуміння та розв'язання соціально-економічних проблем, які стосуються діяльності організацій, де вони працюють». Як бачимо, оцінка ролі економічної культури в розумінні та розв'язанні особистих проблем значно переважає над оцінкою ролі культури в розумінні та розв'язанні загальносвітових (державних) проблем та проблем конкретних організацій.

Отже, можна зробити висновок, що з урахуванням того, що більшість аспірантів у майбутньому стають керівниками підрозділів (організацій) у сфері освіти (науки) та в інших соціальних сферах, *значного посилення*, на наш погляд, потребує оцінка аспірантами ролі економічної культури в розумінні та розв'язанні соціально-економічних проблем більш глобального характеру (організації, суспільства тощо).

Стосовно *другого аспекту* проблеми (аналіз оцінки аспірантами ролі економічної культури в їх власній життєдіяльності), то тут отримано такі результати (табл. 2).

Таблиця 2

Значущість для аспірантів економічної культури як засобу розв'язання проблем у їх власній життєдіяльності (у % від загальної кількості опитаних)

Значущість економічної культури	Загальна кількість опитаних, %
«Задоволення своїх життєвих потреб, забезпечення власного матеріального благополуччя та матеріального благополуччя своєї сім'ї, розв'язання «конкретних» економічних проблем тощо»	48,4
«Рациональна організація власного та сімейного бюджетів»	44,2
«Прогнозування майбутніх економічних проблем та визначення підходів до їх розв'язання»	9,3
«Задоволення професійних проблем (адекватний вибір професії, адаптація на ринку праці тощо)»	9,3
«Планування фінансових доходів»	4,7
«Розвиток власних особистісних якостей як суб'єкта економічної діяльності»	4,7
«Оволодіння економічними знаннями»	4,7
«Організація власного бізнесу»	1,2

Зовсім невелика частина опитаних, усього 4,7%, вказують на значущість такого важливого аспекту економічної культури, як «оволодіння економічними знаннями».

Значно більше вказують на практичний аспект економічної культури – її роль у розв'язанні соціально-економічних проблем у таких контекстах: а) широкому («задоволення своїх життєвих потреб, забезпечення власного матеріального благополуччя та матеріального благополуччя своєї сім'ї, розв'язання «конкретних» економічних проблем тощо») – 48,4% опитаних; б) більш вузькому («раціональна організація власного та сімейного бюджетів») – 44,2%.

І зовсім невелика кількість опитаних вказали на значущість таких виявів економічної культури: а) «прогнозування майбутніх економічних проблем та визначення підходів до їх розв'язання» – 9,3%; б) «задоволення професійних проблем (адекватний вибір професії, адаптація на ринку праці тощо)» – 9,3%; в) «розвиток власних особистісних якостей як суб'єкта економічної діяльності (прийняття відповідальності за розв'язання соціально-економічних проблем, ініціативність у реалізації товарно-ринкових відносин тощо)»; г) «планування фінансових доходів» – 4,7%; д) «організація власного бізнесу» – 1,2%.

Отже, можна зробити висновок про те, значущість для аспірантів *пізнавальних, прогнозуючих та розвивальних* аспектів економічної культури потребує, на наш погляд, *значного посилення*.

2. Взаємозв'язок між оцінкою аспірантами ролі економічної культури у власній життєдіяльності та організаційно-професійними чинниками

Виявлено вплив низки організаційно-професійних чинників на значущість для аспірантів ролі економічної культури у власній життєдіяльності (табл. 3).

Так, наприклад, вплив такого організаційно-професійного чинника, як *тип спеціальності* аспірантів, проявився в тому, що аспіранти гуманітарних спеціальностей вище, ніж аспіранти технічних спеціальностей, оцінюють значущість такого аспекту економічної культури, як її роль у розв'язанні проблем власної життєдіяльності ($p < 0,05$) та її значущість для розвитку особистісних якостей аспірантів як суб'єктів економічної діяльності ($p < 0,05$).

Взаємозв'язок між оцінкою аспірантами ролі економічної культури у власній життєдіяльності та типом факультету, де вони навчаються (у % від загальної кількості опитаних)

Значущість економічної культури	Гуманітарні спеціальності	Технічні спеціальності
«Економічна культура як засіб розуміння та розв'язання соціально-економічних проблем, які стосуються власної життєдіяльності опитаних»	91,5*	78,9*
«Розвиток власних особистісних якостей як суб'єкта економічної діяльності»	10,6*	0,0*

*- $p < 0,05$

3. Взаємозв'язок між оцінкою аспірантами ролі економічної культури у власній життєдіяльності та соціально-демографічними чинниками

У процесі дослідження також констатовано вплив низки *соціально-демографічних чинників* на оцінку аспірантами ролі економічної культури у їх власній життєдіяльності.

Таблиця 4

Взаємозв'язок між оцінкою аспірантами ролі економічної культури у власній життєдіяльності та віком аспірантів (у % від загальної кількості опитаних)

Значущість економічної культури	До 25 років	Від 25 до 30 років	Понад 30 років
«Задоволення своїх життєвих потреб, забезпечення власного матеріального благополуччя та матеріального благополуччя своєї сім'ї, розв'язання «конкретних» економічних проблем тощо»	15,6*	15,6*	42,9*
«Раціональна організація власного та сімейного бюджетів»	43,8*	59,4*	23,8*
«Задоволення професійних проблем»	25,9***	0,0***	0,0***

*- $p < 0,05$; ***- $p < 0,001$

Щодо впливу *віку*, то тут виявлено такі закономірності (табл. 4). З віком зростає значущість для аспірантів такого аспекту економічної культури, як «задоволення своїх життєвих потреб, забезпечення власного матеріального благополуччя та матеріального благополуччя своєї сім'ї, розв'язання «конкретних» економічних проблем тощо» ($p < 0,05$). Також з віком дещо зростає, а потім значно зменшується значущість такого показника, як «раціональна організація власного та сімейного бюджетів» ($p < 0,05$). Водночас, також зменшується значущість ролі економічної культури в «задоволенні професійних проблем» ($p < 0,001$).

Також виявлено вплив *статі* на значущість для аспірантів економічної культури (табл. 5). Суть виявленої закономірності проявляється в тому, що жінки вище, ніж чоловіки, оцінюють значущість таких аспектів економічної культури, як «оволодіння економічними знаннями» ($p < 0,05$) та «розвиток власних особистісних якостей як суб'єкта економічної діяльності» ($p < 0,05$). Водночас, чоловіки вище, ніж жінки, оцінюють такий аспект економічної культури, як «задоволення професійних проблем (адекватний вибір професії, адаптація на ринку праці тощо)» ($p < 0,05$);

Таблиця 5

Взаємозв'язок між оцінкою аспірантами ролі економічної культури у власній життєдіяльності та статтю опитуваних (у % від загальної кількості опитаних)

Значущість економічної культури	Жінки	Чоловіки
«Задоволення професійних проблем (адекватний вибір професії, адаптація на ринку праці тощо)»	5,5*	16,1*
«Розвиток власних особистісних якостей як суб'єкта економічної діяльності»	9,1*	0,0*
«Оволодіння економічними знаннями»	7,3*	0,0*

*- $p < 0,05$

Щодо впливу *сімейного стану*, то виявлено такі закономірності (табл. 6). Одружені аспіранти більше, ніж неодружені, оцінюють такий аспект економічної культури, як її роль у «задоволенні своїх життєвих потреб, забезпеченні власного матеріального благополуччя та матеріального благополуччя своєї сім'ї, розв'язанні «конкретних» економічних проблем тощо» ($p < 0,05$). Однак, неодружені аспіранти більше акцентують увагу на ролі економічної культури у «прогнозуванні майбутніх економічних проблем та визначенні підходів до їх розв'язання» ($p < 0,05$).

Таблиця 6

Взаємозв'язок між оцінкою аспірантами ролі економічної культури у власній життєдіяльності та сімейним станом опитуваних (у % від загальної кількості опитаних)

Значущість економічної культури	Одружені	Неодружені
«Задоволення своїх життєвих потреб, забезпечення власного матеріального благополуччя та матеріального благополуччя своєї сім'ї, розв'язання «конкретних» економічних проблем тощо»	21,6*	10,2*
«Прогнозування майбутніх економічних проблем та визначення підходів до їх розв'язання»	2,7*	14,3*

*- $p < 0,05$

У дослідженні також виявлено вплив *місця народження* аспірантів на значущість для них тих чи інших аспектів економічної культури (табл. 7). З'ясувалось, що для аспірантів, які народились у селі, є набагато значущим, ніж для аспірантів, які народились у містах (різного рівня), такий аспект організаційної культури, як «задоволення своїх життєвих потреб, забезпечення власного матеріального благополуччя та матеріального благополуччя своєї сім'ї, розв'язання «конкретних» економічних проблем тощо» ($p < 0,05$). Разом із тим, ця група аспірантів практично не приділяє уваги такому аспекту значущості економічної культури, як «планування фінансових доходів» ($p < 0,05$).

Таблиця 7

Взаємозв'язок між оцінкою аспірантами ролі економічної культури у власній життєдіяльності та місцем народження аспірантів (у % від загальної кількості опитаних)

Значущість економічної культури	Народились у місті	Народились у столиці	Народились у селі
«Задоволення своїх життєвих потреб, забезпечення власного матеріального благополуччя та матеріального благополуччя своєї сім'ї, розв'язання «конкретних» економічних проблем тощо»	9,8*	14,8*	29,4*
«Планування фінансових доходів»	2,4*	11,1*	0,0*

*- $p < 0,05$

Таким чином, значущість економічної культури є «чутливою» до низки організаційно-професійних та соціально-демографічних чинників. Отже, їх урахування дасть можливість посилити значущість економічної культури для аспірантів.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. У процесі дослідження виявлено низку *проблем* щодо значущості економічної культури для аспірантів.
2. Виявлено вплив організаційно-професійних та соціально-демографічних чинників на значущість економічної культури для аспірантів.
3. Визначено напрямки *оптимізації* розвитку економічної культури аспірантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні проблеми розвитку організаційної та економічної психології в Україні : [тези I Всеукраїнського конгресу з організаційної та економічної психології, 29 червня – 2 липня 2011 року, м. Кам'янець-Подільський] / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К.-Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 190 с.
2. Бурега В.В. Економічна психологія в схемах і таблицях : [навч.-метод. посіб.] / В.В. Бурега, О.К. Любчук. – Донецьк : ДонДАУ; АПЕКС, 2003. – 63 с.
3. Дейнека О.С. Экономическая психология: социально-политические проблемы / О.С. Дейнека. – СПб. : Изд-во С. Петербург. ун-та, 1999. – 240 с.
4. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект [Текст] / [заг. ред. Москаленко В.В.]. – К., 2008. – 250 с.
5. Зубіашвілі І.К. Ставлення до грошей як фактор економічної соціалізації старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05. «Соціальна психологія» / І.К. Зубіашвілі. – К., 2009. – 20 с.
6. Китов А.И. Экономическая психология / А.И. Китов. – М. : Экономика, 1987. – 303 с.
7. Креденцер О.В. Психологічні умови підготовки підприємців до професійної діяльності у сфері торгівельного бізнесу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.10. «Організаційна психологія; економічна психологія» / О.В. Креденцер. – К., 2009. – 20 с.
8. Ложкін Г.В. Економічна психологія : [навч. посіб.] / Г.В. Ложкін, В.В. Спасенніков, В.Л. Комаровська. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 304 с.
9. Ложкін Г.В. Предмет, методи і міждисциплінарні зв'язки економічної психології / Г.В. Ложкін, О.В. Винославська // Психологічний ресурс простору вищої освіти : зб. наукових праць / за ред. О.В. Винославської. – К. : ВК «КИТ», 2007. – С. 124–138.
10. Максименко С.Д. Актуальні напрямки розвитку економічної психології в Україні / С.Д. Максименко, Л.М. Карамушка, О.В. Креденцер // Актуальні проблеми психології. Том 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – Ч. 28 / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : А.С.К., 2010. – С. 3–13.
11. Максименко С.Д. Економічна психологія і практика господарювання / С.Д. Максименко // Політика і час. – 1992. – №3. – С. 74–94.
12. Максименко С.Д. Економічна психологія: навчальна програма та комплекс діагностичних методик для підготовки економістів, менеджерів та практичних психологів / С.Д. Максименко, Л.М. Карамушка, О.В. Креденцер. – К. : Міленіум, 2004. – 36 с.

13. Москаленко В.В. Підприємництво як предмет дослідження економічної психології / В.В. Москаленко // Актуальні проблеми психології. Том 1: Економічна психологія. Організаційна психологія. Соціальна психологія : зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : Міленіум, 2003. – Вип. 11. – С. 17–20.
14. Пачковський Ю.Ф. Психологія підприємництва : навч. посіб. / Ю.Ф. Пачковський. – К. : Каравела, 2006. – 408 с.
15. Семенов М.Ю. Деньги и люди: Психология денег в России : [монография] / М.Ю. Семенов. – К. : Простобук, 2011. – 149 с.
16. Статт Д. Психология потреби тела [Текст] / Д. Статт. – СПб. : Питер, 2003. – 446 с.
17. Хащенко В.А. Субъективное экономическое благополучие и его измерение: построение опросника и его валидизация / В.А. Хащенко // Экспериментальная психология. – 2011. – Т. 4. – №1. – С. 106–127.
18. Швалб Ю.М. Практична психологія в економіці та бізнесі / Ю.М. Швалб, О.В. Данчева. – К. : Лібра, 1999. – 270 с.
19. «A boat trip through economic change...» : Proceedings of the IAREP/SABE/ ICABEEP 2010 Conference Cologne / Eds. : D. Fetchenhauer, J. Pradel, E. Hoelzl (Cologne, 2010). – 351 p.
20. Kirchler, E. Economic psychology / E. Kirchler, E. Holzl // International Review of Industrial and Organizational Psychology. – Wiley, 2003. – P. 29–80.